

висловилися за створення заповідника, тоді як президія Київського Окрвиконкому мала намір утворити на території монастиря тепер вже робітничє містечко [12, арк. 84].

Проблема передача лаври НКО залишалася. Інвалідний городок мав виїхати та звільнити приміщення до 01.05.1926 р., але його мешканці опиралися, займалися самозахватами і навіть продавали помешкання [12, арк. 112–113].

Врешті-решт у вересні 1926 р. ВУЦІК та Рада Народних комісарів УССР видали постанову «Про призначення колишньої Києво-Печерської Лаври історико-культурним державним заповідником і перетворення на Всеукраїнське музейне містечко», який повинен бути «в межах давніх та нових мурів» [17, арк. 4]. Для передачі майна була створена комісія, що працювала з 20.12.1926 р. по 31.08.1927 р. До документів комісії директор музею П.П. Курінний доклав «Цільову установку Заповідника», в якій було викладено мету та завдання нової установи, план розташування музеїв [18, с. 579–538].

Варто підкреслити, що власне заповідник виник не за державним наказом, а за ініціативою учених. Саме завдяки членам пам'яткоохоронних установ ВУКОПСу, ГУБКОПСу, Археологічного комітету при УАН стало можливим збереження архітектурного ансамблю та історико-мистецької спадщини Києво-Печерського монастиря від розкрадання та фізичного знищення. В їхній боротьбі за збереження архітектурних пам'яток їм допомагали представники Народного комісаріату освіти та, зокрема, Укрнауки, адже радянська влада ще знаходилася на етапі становлення. Ідеологічний тиск на населення, зокрема на вчених, розгортався поступово.

Таким чином, не дивлячись на всі складнощі та перепони, у першій половині 1920-х років було закладено підґрунтя для подальшого розвитку пам'яткоохоронних установ в Україні.

ПОСИЛАННЯ

1. Баженов Л.В. Історичне краєзнавство Правобережної України в XIX – на початку XX століть: Становлення. Історіографія. Бібліографія. – Хмельницький, 1995; Голод Д.І. Мистецтвознавство України і політичні аспекти XX століття / Д.І. Голод // Визвольний шлях. – 1999. – № 4. – С. 467–472; Заремба С.З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність / С. З. Заремба. – К: Логос, 1995. – 448 с.; Нестуля О.О. Охорона культових пам'яток в українській державі // О.О. Нестуля // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. наук. статей. – К.: Рідний край, 1996. – С. 132–156; Нестуля С. Становлення Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН (середина 1920-х років) / С. Нестуля. – Полтава: Вид. центр «Археологія», 1997. – 98 с. тощо.
2. Качан Р.І. Розвиток музейної справи на території Києво-Печерської лаври у першій чверті XX ст. // Лаврський альманах. До 80-річчя Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Зб. наук. праць / НКПІКЗ. – К., 2006. – Вип. 15. – С. 7–12; Преловська І. Утворення та обставини діяльності Всеукраїнського Музейного Городка (ВМГ) в Києво-Печерській Лаврі 1920–1930-ті роки // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. (Праці XVI міжнародної наукової конференції, м. Львів, 16–18 травня 2006 р.). – Львів: «Логос», 2006. – Т. 2. – С. 783–792; Білокінь С. Музей України. Збірка П. Потоцького. Дослідження, матеріали. – К., 2006. – 474 с.
3. Центральний державний архів Київської області (далі – ЦДАКО), ф. Р–4156, оп. 1., спр. 2.
4. ЦДАКО, ф. Р–4156, оп. 1., спр. 17.
5. ЦДАКО, ф. Р–4156., оп. 1, спр. 3.
6. ЦДАКО, ф. Р–4156, оп. 1, спр. 16.
7. ЦДАКО, ф. Р–4156, оп. 1, спр. 10.
8. ЦДАКО, ф. Р–4156, оп. 1, спр. 18.

9. ЦДАКО, ф. Р–1, оп. 1, спр. 108.
10. ЦДАКО, ф. Р–4156, оп. 1, спр. 20.
11. Фонди Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника (Фонди НКПІКЗ), КПЛ–А–1283.
12. ЦДАКО, ф. Р–112, оп. 1, спр. 2204.
13. Звідомлення ВУАН за 1923 р. З нагоди п'ятиріччя існування Академії (1918–1924 рр.). – К., 1924. – С. 66.
14. Фонди НКПІКЗ, КПЛ–А–395.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 2, спр. 456.
16. ЦДАКО, ф. Р–112, оп. 1, спр. 8429.
17. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 9367.
18. Київ. Провідник / за ред. Ф. Ернста. – К., 1930.

Чередниченко А.Н. Обстоятельства создания Киево-Печерского заповедника, первая половина 1920-х гг.

На основании анализа архивных документов через призму конфликта учрежденной музейных, научных, памятниковоохранных и Народного комиссариата просвещения с Собесом по поводу раздела территории Киево-Печерского монастыря в статье рассматривается процесс основания Киево-Печерского заповедника в первой половине 1920-х гг.

Ключевые слова: заповедник, Киево-Печерский монастырь, Губсобез.

Cherednychenko A.M. Some details of the creation of Kyiv-Pechersk preserve, the first half of 1920-th.

The article pays attention to the process of establishing Kyiv-Pechersk preserve, the first half of 1920-th, on the basis of archives through the conflict between museums, scientific and monuments protection institutions and the People's Commissariat of Education and social security for Kyiv-Pechersk monastery territory.

Key words: preserve, Kyiv-Pechersk monastery, Hubsobez.

14.02.2017 р.

J

УДК 351.853.1:159.955.1 (477) (045)

О.В. Вечерська

ОРГАНІЗАЦІЯ МОНІТОРИНГУ ПАМ'ЯТОК НАЦІОНАЛЬНОГО КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА

Стаття присвячена моніторингу об'єктів культурної спадщини Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника.

Ключові слова: моніторинг, культурна спадщина, пам'ятки, об'єкти культурної спадщини.

Нерухомі пам'ятки культурної спадщини існують в сучасному світі не самі по собі, а у комплексах чи ансамблях разом з іншими пам'ятками та різноманітними музейними експозиціями. Об'єктом експонування може бути і сама пам'ятка, якщо вона унікальна. Але найчастіше будівлі-пам'ятки архітектури та історії є найкращими місцями для розміщення й експонування в них музейних колекцій. Так повелося в Західній Європі з XIX ст., коли в замках, палацах та монастирях створювалися різноманітні музеї, нерідко приватні, але з забезпеченням публічного доступу до них. Так вони успішно існують і розвиваються дотепер. На теренах України з кінця 20-х рр. XX ст. почали створюватися музеї-заповідники та державні історико-культурні

заповідники, яких на сьогодні нараховується 63 заклади. Більшість з них була створена саме в добу незалежності України. У цих науково-дослідних та культурно-просвітницьких установах поєднуються дві головні функції: пам'яткоохоронна та музейна. В умовах сьогодення українські заповідники – це чи не єдині осередки справжньої пам'яткоохоронної роботи в державі. Провідним за всіма параметрами (включення до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, кількість пам'яток, кількість фондів колекцій, постійних експозицій та виставкових площ тощо) є Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник.

У сучасних умовах актуалізація культурної спадщини є важливим чинником не тільки історичного пізнання, а й формування національної самосвідомості та історичної пам'яті громадян України.

Дотепер охорона культурної спадщини розглядалася науковцями переважно в галузевому аспекті: історичному, археологічному, архітектурному, правовому тощо. Теоретико-методологічні засади розглядала низка українських науковців. Недостатньо висвітленими залишаються питання комплексної охорони пам'яток у заповідниках, що є надзвичайно важливими в умовах розвитку та становлення демократичної правової держави.

З метою забезпечення збереження відповідно до вимог законодавства та державних норм комплексу нерухомих пам'яток та об'єктів культурної спадщини Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника виконуються роботи з їх дослідження; опрацьовуються відповідні матеріали щодо підготовки облікової документації на ці об'єкти; здійснюється моніторинг технічного стану, умов використання пам'яток та об'єктів культурної спадщини, території Заповідника і його буферної зони, виконуються заходи з їх ремонту, реставрації, музеєфікації, пристосування. Зазначена діяльність забезпечується під керівництвом головного архітектора у складі відділу науково-реставраційних та відновлювальних робіт, наукового відділу моніторингу та оренди нерухомих пам'яток та наукового відділу аналізу проектних робіт, координації наукових архітектурних досліджень, охорони та обліку нерухомих пам'яток.

Моніторинг стану збереженості виходить з того, що для забезпечення фізичного збереження складових частин об'єкта Всесвітньої спадщини «Київ: Собор Святої Софії і прилеглі монастирські споруди, Києво-Печерська лавра» застосовується превентивний підхід. Суть його в тому, що ймовірні пошкодження і їхні причини визначаються і ліквідуються до моменту утворення незворотних змін. Для виявлення причин негативних явищ, завчасного запобігання їх розвитку і науково обґрунтованого підходу для здійснення заходів щодо ансамблю споруд Києво-Печерської лаври впроваджена система наукового моніторингу – регулярних циклічних обстежень всіх об'єктів і територій з метою оцінки їх стану.

Територія ансамблю Києво-Печерської лаври має

складний рельєф з перепадом з півдня на північний схід в реальних вимірах – 74,5 м. Це вимагає проведення постійного моніторингу та проведення протизсувних робіт, здійснення заходів з відведення поверхневих вод, заміни комунікацій водопостачання та водовідведення.

Протягом останніх років спільними зусиллями адміністрації Заповідника та священноначалія чоловічого монастиря Свято-Успенської Києво-Печерської лаври проведено значний комплекс робіт з реставрації, консервації, реабілітації пам'яток, реконструкції інженерних мереж та благоустрою території.

Враховуючи всесвітнє та національне значення ансамблю пам'яток, всі роботи, що проводяться з метою їх збереження, відповідають процедурі, встановленій пам'яткоохоронним законодавством України. Зокрема, роботи на пам'ятках проводяться на підставі науково-проектної документації, якою передбачається при проведенні робіт забезпечити збереження їх автентичності, культурної, історичної, естетичної та наукової цінності. Процедура відбору розробників науково-проектної документації на реставрацію, а також виконавців ремонтно-реставраційних робіт передбачає обов'язкову наявність встановлених документів, що підтверджують кваліфікацію професійного складу, наявність необхідних матеріалів та обладнання, досвід проведення реставраційних робіт.

Своєчасне проведення ремонту та робіт з реставрації та консервації забезпечує задовільний стан як пам'яток так і їх окремих елементів. Між тим певні пам'ятки, зокрема церква Спаса на Берестові, Троїцька надбрамна церква, Всіхсвятська церква над Економічною брамою, підпірна стіна Верхньої лаври та деякі інші об'єкти і мури потребують проведення комплексних ремонтно-реставраційних робіт. Також потребують проведення наукових досліджень та здійснення комплексу укріплювальних та реставраційних робіт Дальні та Ближні печери.

Численні техногенні, антропогенні та природні фактори справляють негативний вплив на підземні лабіринти [3]. Для вивчення об'єктивних причин погіршення стану Дальніх та Варязьких печер [4; 5] та з метою збереження цього унікального комплексу Заповідником разом із чоловічим монастирем – Свято-Успенською Києво-Печерською лаврою розроблено Концепцію Програми збереження Варязьких печер на період 2015–2020 рр. Метою двоступеневої Програми є проведення попередніх спелео-археологічних досліджень та невідкладних протиаварійних заходів, спрямованих на реабілітацію Варязьких печер та інженерний захист прилеглої території.

Заходи щодо моніторингу [1; 2] включені до програм заходів, які заповідник розробляє і затверджує на відповідні хронологічні періоди.

Моніторинг здійснюється за такими напрямками:
Інженерне обстеження будівель і споруд.

Призначене для визначення та оцінки технічно-

го стану пам'яток (будівель та споруд). Об'єктами дослідження є: споруда в цілому; основні елементи конструкцій, що визначають стан споруди – несучі стіни, перекриття, горища та підвали, дахи, підмурки; елементи конструкцій, що впливають на експлуатаційний стан пам'яток – внутрішні стіни, перегородки, сходи, підлога, вікна, двері, балкони, карнизи, мощення майданчика пам'ятки; об'єкти, розташовані на прилеглий до пам'яток території. Обстеження виконуються раз на два-три місяці (дані заносяться у журнали або складаються акти обстеження). За даними інженерного обстеження пам'яток робиться висновок про їхній технічний стан, в залежності від стану рекомендується виконання ремонтних, ремонтно-реставраційних чи ремонтно-відновлювальних робіт.

Ступінь придатності будівель і споруд до експлуатації визначається наступними категоріями: без обмежень; з обмеженнями; непридатні. Виділяють п'ять якісних станів пам'ятки за фізичним зношуванням споруд та елементів їх конструкцій:

- добрий – 0–20 % фізичного зносу;
- задовільний – 21–40 %;
- незадовільний – 41–60 %;
- зношений – 61–80 %;
- непридатний до експлуатації – 81–100 %.

Спостереження за інженерно-геологічними умовами території.

Інженерно-геологічні умови оцінюються в цілому для всієї території і окремо для кожного архітектурного об'єкта. На основі аналізу існуючих матеріалів про інженерно-геологічні вишукування встановлюється геоморфологічна, геологічна будова території, визначаються основні інженерно-геологічні елементи, характер розповсюдження водоносних горизонтів, розвиток екогенних (лінійна та площинна ерозія, провали та просідання денної поверхні) та ендегенних (зсуви, суфозія) геологічних процесів. Для зручності дану інформацію представляють у графічному вигляді (карти, план-схеми, розрізи).

Спостереження за рівнями ґрунтових вод в гідрогеологічних свердловинах є одним з елементів діагностики стану природно-технічної системи і призначені для визначення характеру коливань (спадів та підйомів) рівнів ґрунтових вод в результаті дії природних (атмосферні опади, сонячна активність) та техногенних (аварійні довготривалі витіки з водонесучих комунікацій) чинників.

Спостереження за вологісним режимом ґрунтів.

Моніторинг призначений для визначення впливу атмосферних опадів, сніготанення, акумуляції поверхневого стоку в локальних пониженнях рельєфу на вологість ґрунтів, особливо в безпосередній близькості від споруд (фактично під фундаментами) та оцінки домінуючих шляхів (вертикальний чи горизонтальний) надходження вологи в нижню частину геологіч-

ного розрізу. Дані дослідження проводяться в спеціально обладнаних гідрофізичних пунктах, які складаються з декількох неглибоких (до 5 м) свердловин з установленими на їх дні датчиками. Отримані результати використовуються для розробки рекомендацій з гідроізоляції фундаментів, укріплення основ фундаментів, благоустрою території.

Спостереження за розвитком небезпечних процесів.

На територіях зі складною геоморфологічною і геологічною будовою та значним техногенним навантаженням (підземні комунікації, підпірні стіни тощо) проводиться моніторинг (візуальне обстеження) за розвитком небезпечних процесів.

Головна увага приділяється видозмінам денної поверхні – утворенню просядок, провалів, тріщин відколу (на схилах), ритвин, спливів приповерхневих шарів ґрунту (на схилах), зсувів. Обстеженню підлягають також підвальні приміщення будівель і споруд на предмет підтоплення ґрунтовими водами і затоплення поверхневими. Обстеженню підлягають також комунікаційні мережі, в тому числі і дренажні штольневі системи.

Значна увага приділяється оцінці зелених насаджень – визначаються дерева з порушеною стрункістю стовбурів (похилені), з оголеною кореневою системою, сухі та сухoverхі, небезпека механічного пошкодження фундаментів пам'яток розвитком кореневої системи дерев.

У результаті обстеження прилеглої території складається загальна схема розвитку небезпечних процесів і несприятливих явищ. Сумарний аналіз впливу негативних факторів визначає комплекс необхідних заходів для усунення несприятливих явищ, покращення стану території та її благоустрою з обов'язковим встановленням їхньої черговості.

Моніторинг кліматичних та мікрокліматичних умов.

Моніторинг кліматичних та мікрокліматичних умов включає в себе збір інформації (або отримання її за допомогою встановленої на території метеорологічної станції) про кліматичні елементи атмосферного повітря (температура, вологість), кількість атмосферних опадів, період випадання опадів, спостереження за температурно-вологісним режимом музейних приміщень тощо. Контроль параметрів мікроклімату дозволяє вирішувати проблеми стабілізації температурно-вологісного режиму в приміщеннях (професійно проводити провітрювання приміщень, регулювати систему опалення та вентиляції, потік відвідувачів тощо) та визначати оптимальний режим експлуатації пам'яток.

Враховуючи унікальність печерних комплексів Києво-Печерської лаври з метою забезпечення їх збереження проводиться комплексний моніторинг за їх станом, який включає в себе всі вищезазначені методи спостережень.

У теперішній час для ансамблю споруд Києво-Печерської лаври здійснюється моніторинг за наступними напрямками, поданими у таблиці.

Моніторинг стану пам'яток і території ансамблю споруд Києво-Печерської лаври	
Індикатор	Опис
Стан геологічної основи території	Геодезичні дослідження: встановлено геодезичну мережу на території. Гідрогеологічні спостереження за станом ґрунтового масиву, в межах якого розташовані фундаменти стародавніх будівель. Дослідження проводяться з використанням мережі гідрогеологічних свердловин та геофізичних пунктів, розташованих на території ансамблю споруд Києво-Печерської лаври. Встановлені межі гідрогеологічної охоронної зони території ансамблю споруд. Георадарні дослідження структури геологічної основи території на наявність підземних порожнин. Геофізичні дослідження з метою виявлення аномалій і негативних процесів, які загрожують спорудам.
Стан несучих конструкцій споруд	Геодезичні дослідження за станом споруд: деформацій фундаментів, розкриття тріщин та наявності кренів. Натурні дослідження фізико-механічних властивостей будівельних матеріалів у тілі стародавніх будівель та вивчення їх залишкового ресурсу тощо. Георадарні дослідження підвалів та фундаментів стародавніх споруд з метою визначення їх реальної конфігурації, георадарні та ультразвукові дослідження несучих конструкцій споруд з метою виявлення місць концентрації напружень та послаблених місць у тілі споруди.
Стан мікроклімату	Для контролю мікроклімату відстежуються температура і відносна вологість повітря за допомогою психрометру.

Періодичність проведення моніторингу

Індикатор	Періодичність	Місце збереження записів
Рівень ґрунтових вод	1–2 рази на місяць	На паперових та електронних носіях у Заповіднику
Наявність верховодки	1 раз на місяць	--«--
Вологість ґрунтів у зоні розташування фундаментів	постійно	--«--
Наявність підземних порожнин	За потребою	--«--
Осідання, просідання фундаментів, розкриття тріщин, відхилення від вертикалі	від 1 разу у місяць до 1 разу у півроку	--«--
Температура, вологість повітря (зовні та всередині), швидкість руху повітря,	постійно	--«--
Вологість стін пам'яток	від 1 разу у квартал до 1 разу у півроку	--«--

Науковий моніторинг здійснюється за участю фахівців Інституту геологічних наук та Інституту геофізики (обидва – Національної академії наук України), Державного підприємства «Науково-дослідний інститут будівельних конструкцій» Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Київського державного підприємства геодезії, картографії, кадастрових та геоінформаційних систем «Київгеоінформатика» Міністерства екології та природних ресурсів України, Інституту «Київгео» відкритого акціонерного товариства «Київ проект», колективного підприємства «Інститут голографії Академії наук прикладної радіоелектроніки», приватного підприємства «Гео-Еко-Консалтинг».

Співробітниками наукового відділу моніторингу та оренди нерухомих пам'яток забезпечується систематичне проведення моніторингу технічного стану будівель і споруд, що дає змогу своєчасно виявляти проблемні ділянки. За результатами моніторингу планується проведення ремонтних, реставраційних та консерваційних робіт, спрямованих насамперед на збереження автентичності матеріальної субстанції будівель та споруд – пам'яток культурної спадщини.

У випадку визнання технічного стану будівель чи споруд-пам'яток аварійним забезпечується здійснення комплексу невідкладних протиаварійних робіт.

Моніторинг дозволяє перейти від спонтанних дій зі збереження окремих пам'яток до науково обґрунтованої програми збереження всього комплексу історико-культурного і природного середовища, безпосередньо прилеглого до об'єкта. Система моніторингу, що потребує розвитку та оптимізації, буде вдосконалюватись за ра-

хунок впровадження сучасних методів та засобів здійснення моніторингу.

ПОСИЛАННЯ

- Черевко І.А., Куциба В.О. Моніторинг комплексу пам'яток Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника як природно-технічної системи. Частина 1. Методичні розробки. – Лаврський альманах. – Вип. 24. – К., 2009. – С. 120–131.
- Черевко І.А., Куциба В.О. Моніторинг комплексу пам'яток Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника як природно-технічної системи. Частина 2. Результати та рекомендації. – Лаврський альманах. – Вип. 25. – К. 2010., – С. 106–118.
- Черевко І.А., Головатенко Ю.Г. Збереження підземних споруд Верхньої лаври: критерії оптимального режиму експлуатації // Болховітінський щорічник – 2012. – К., 2013. – С. 49–60;
- Черевко І.А., Куциба В.О. Гідрогеологічна ситуація на території Близькопечерного пагорба, її вплив на стан печер та засоби регуляції // Зб. наук. праць «Матеріали Одиннадцятої Міжнародної наукової конференції «Церква – наука – суспільство: питання взаємодії». – К., 2013. – С. 90–93;
- Черевко І.А. Забудова території Господарчого подвір'я Нижньої лаври: наслідки з точки зору розвитку негативних геологічних процесів // Матер. конф. «Церква – наука – суспільство: питання взаємодії». – НКПШЗ, 2015. – С. 110–112.

Vecherska O.V. Organization of monitoring of monuments of National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve.

Стаття посвячена моніторингу об'єктів культурного наследія Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника.

Ключевые слова: моніторинг, культурное наследие, памятники, объекты культурного наследия.

Vecherska O.V. Organization of monitoring of monuments of National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve.

The article is devoted to the monitoring of cultural heritage of National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve.

Key words: monitoring, cultural heritage, monuments, objects of cultural heritage.

01.03.2017 р.

J